

TA'LIM JARAYONIDA TALABALARNING KASBIY KOMPETENSIYASINI OSHIRISHDA AMALIYOTNING O'RNI

Xasanov Nurmuhammad Xaydarali o'g'li

Best Publication MCHJ rahbari

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ta'lim jarayonida talabalarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda amaliy mashg'ulotlarning tutgan o'rni va ahamiyati o'rganildi. Kasbiy kompetensiya tushunchasining mohiyati, tarkibiy qismlari va uni rivojlantirish yo'llari nazariy jihatdan tahlil qilindi. Amaliyotning ta'lim tizimidagi vazifalari, shakllari va tamoyillari ko'rib chiqildi. Zamonaviy ta'lim paradigmasi doirasida amaliy bilimlarni nazariy asoslar bilan uyg'unlashtirish zaruriyati asoslab berildi. Maqola muallim va pedagog kadrlar tayyorlash sohasidagi ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili asosida yozildi.*

Kalit so'zlar: *kasbiy kompetensiya, amaliyot, ta'lim jarayoni, kasb ta'limi, malaka oshirish, pedagogik faoliyat, bilim va ko'nikma uyg'unligi.*

KIRISH

Bugungi kunda jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti ta'lim tizimi oldiga strategik vazifalarni qo'yimoqda. Xususan, oliy ta'lim muassasalarida tayyorlanayotgan mutaxassislarning nafaqat fundamental nazariy bilimlarga, balki yuqori darajadagi amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishi ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois, bo'lajak mutaxassislarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogika nazariyasi va amaliyotining eng dolzarb muammolaridan biri sanaladi.

Kasbiy kompetensiya — bu faqat kasb bo'yicha egallangan bilimlar majmuasi emas, balki o'sha bilimlarni amaliyotda samarali qo'llay olish qobiliyati, muammolarni hal etish layoqati va kasbiy vaziyatlarga moslasha bilish ko'nikmasidir. Aynan mana shu qobiliyatlar talabada asosan amaliy mashg'ulotlar, ishlab chiqarish amaliyoti va kasbiy faoliyat bilan yaqin aloqada bo'lish orqali shakllantiriladi.

Amaliyotning ta'limdagi o'rni qadim zamonlardan beri ilm ahli tomonidan e'tirof etib kelingan. Buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiy o'z asarlarida bilimning amalda namoyon bo'lishi lozimligini, nazariya va amaliyotning birligi inson kamolotining asosi ekanligini ta'kidlagan. Keyingi asrlarda bu g'oya G'arb va Sharq pedagoglari tomonidan yanada rivojlantirildi.

Zamonaviy ta'lim tizimida esa amaliyot nafaqat o'quv rejasining bir qismi, balki kasbiy tayyorgarlikning ajralmas va hal qiluvchi tarkibiy unsuri sifatida qaraladi. Mazkur maqolada ta'lim jarayonida amaliyotning kasbiy kompetensiyani

oshirishdagi vazifalari, shakllari va ahamiyati nazariy jihatdan o'rganildi hamda ilmiy asoslab berildi.

ASOSIY QISM

Kasbiy kompetensiya tushunchasi pedagogika fanida ko'p qirrali va murakkab hodisa sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotchilar bu tushunchaga turlicha yondashishadi, ammo ularning aksariyati kompetensiyani bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarning yaxlit birligidan iborat deb hisoblaydi.

Olmoniyalik olim Diter Mettenning talqiniga ko'ra, kasbiy kompetensiya o'zaro bog'liq to'rtta tarkibiy qismdan iborat: mutaxassislik, uslubiy, ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalar. Mutaxassislik kompetensiyasi muayyan sohadagi fundamental bilim va ko'nikmalar majmuasini anglatadi. Uslubiy kompetensiya muammolarni tizimli hal etish, axborotni tahlil qilish va optimal qarorlar qabul qilish layoqatini ifodalaydi. Ijtimoiy kompetensiya jamoada ishlash, samarali muloqot va konstruktiv hamkorlik o'rnatish qobiliyatini qamrab oladi. Shaxsiy kompetensiya esa o'z-o'zini boshqarish, yuqori mas'uliyat va doimiy kasbiy o'sishga intilish kabi shaxsiy sifatlarga tayanadi.

O'zbek pedagog olimi N. Muslimovning qayd etishicha, kasbiy kompetensiya statik holat emas, balki doimiy rivojlanib boruvchi jarayon bo'lib, u nazariy bilimlar va amaliy tajribaning o'zaro ta'siri asosida shakllanadi. Ushbu fikr kasbiy tayyorgarlikda amaliyotning alohida o'rin tutishini yana bir bor tasdiqlab beradi.

Kompetensiyaga asoslangan ta'lim yondashuvi hozirgi zamon ta'lim paradigmasining markaziga aylanib bormoqda. Bu yondashuv ta'limning natijasini faqat egallangan bilimlar miqdori bilan emas, balki o'sha bilimlarni hayotiy va kasbiy vaziyatlarda qo'llay olish darajasi bilan o'lchaydi. Demak, ta'lim natijasi sifatida nafaqat "nima biladi", balki "nima qila oladi" mezoniga e'tibor qaratiladi.

Kasbiy kompetensiyaning tarkibiy unsurlarini shakllantirish uchun ta'lim jarayoni bir necha bosqichda tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir: avval nazariy bilimlar beriladi, so'ngra ularning amaliyotda tatbiq etilishi ta'minlanadi, nihoyat mustaqil kasbiy faoliyat uchun zamin hozirlandi.

Amaliyotning ta'lim jarayonidagi vazifalari va shakllari

Amaliyot ta'lim jarayonida bir necha muhim vazifani bajaradi. Birinchidan, u nazariy bilimlarni mustahkamlash va chuqurlashtirish vositasi hisoblanadi. Darslikda o'qilgan ma'lumot amalda sinab ko'rilganda talabaning ongida aniqroq va barqarorroq iz qoldiradi. Ikkinchidan, amaliyot kasbiy ko'nikmalar va malakalarni bevosita hosil qilish muhitidir. Ko'nikma faqat takrorlash va mashq orqali shakllanishi mumkin, bu esa amaliy faoliyatsiz mumkin emas. Uchinchidan, amaliyot talabaning kasbiy dunyoqarashini kengaytiradi va uni haqiqiy mehnat muhitiga tayyorlaydi.

Ta'lim amaliyoti bir necha shakllarda tashkil etiladi. Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar ta'limdagi amaliyotning eng keng tarqalgan shakli bo'lib, ular darslik

bilimlarini darhol sinab ko'rish imkonini beradi. Ishlab chiqarish amaliyoti talabani haqiqiy ish muhitiga olib kiradi va u yerda kasbiy faoliyatning barcha qirralarini his etish imkoniyatini yaratadi. Klinik amaliyot (tibbiyot, psixologiya va shunga o'xshash sohalarda) bevosita mijoz yoki bemor bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Pedagogik amaliyot bo'lajak o'qituvchilarning sinf boshqaruvi, dars o'tkazish va o'quvchilar bilan muloqot qilish malakalarini rivojlantiradi.

Zamonaviy ta'limda amaliyotning yangi shakllari ham paydo bo'lmoqda. Loyiha asosidagi o'qitish, muammoli ta'lim, simulyatsiya usullari va virtual amaliyot muhitlari shular jumlasidandir. Bu usullar yordamida talaba haqiqiy hayotga yaqin sharoitlarda muammolarni hal etish tajribasini orttiradi.

Amerikalik pedagog Jon Dyuning "tajribaviy ta'lim" nazariyasiga ko'ra, inson eng chuqur va mazmunli bilimlarni bevosita faoliyat va tajriba orqali egallaydi. U ta'limni hayotdan ajratib qo'ymaslik, balki uni hayotning o'zi bilan bog'lash kerakligini ta'kidlagan. Bu g'oya bugungi ta'lim amaliyotida keng qo'llanilmoqda.

Nazariya va amaliyotning uyg'unlashuvi — kasbiy kompetensiyaning kaliti

Kasbiy kompetensiyani shakllantirishda nazariya va amaliyotning bir-birini to'ldirib borishi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Faqat nazariy bilimga tayangan mutaxassis amaliy vaziyatlarda o'zlik his etadi. Aksincha, faqat amaliy tajribaga suyangan shaxs yangi vaziyatlarda moslashuvchanlikni yo'qotadi va o'z faoliyatini ilmiy asosda tahlil qila olmaydi.

Shuning uchun zamonaviy ta'lim dasturlari nazariy va amaliy mashg'ulotlarning nisbatini muvozanatli tarzda belgilashga harakat qiladi. Ko'plab mamlakatlarda, xususan, Germaniyaning "dual ta'lim tizimi"da talaba bir vaqtning o'zida ham o'quv yurtida nazariy bilim oladi, ham korxonada amaliy faoliyat olib boradi. Bu tizim kasbiy tayyorgarlikning eng samarali modellaridan biri sifatida tan olingan.

O'zbekistonda ham ta'lim tizimini isloh qilish borasida izchil ishlar olib borilmoqda. Oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv rejalari yangilanib, amaliy mashg'ulotlar ulushi oshirilmoqda. Talabalarni erta bosqichdan ishlab chiqarish va muassasalar bilan hamkorlikka jalb etish, amaliyot joylarini kengaytirish va sifatini oshirish bu boradagi ustuvor yo'nalishlar jumlasiga kiradi.

Amaliyot jarayonida kasbiy kompetensiyani baholash

Talabaning kasbiy kompetensiyasi amaliyot davomida turli usullar orqali baholanadi. Kuzatuv, portfel, kasbiy vazifalarni bajarish sifati, hamkasblar va rahbarlarning fikr-mulohazalari shu usullar qatoriga kiradi. Kompetensiyani baholashda miqdoriy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda sifat mezonlariga ham e'tibor qaratiladi.

Baholashning muhim elementi — bu refleksiya, ya'ni talabaning o'z faoliyatini anglash va tahlil qilish jarayonidir. Samarali o'qitishda talabaga nafaqat nima qilishni, balki nima uchun aynan shunday qilishini tushunish imkoniyati berilishi

lozim. Refleksiya orqali talaba o'zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi, kelajakdagi kasbiy o'sishi uchun yo'nalish belgilaydi.

Baholashning yana bir muhim jihati — o'z-o'zini baholash ko'nikmasi. Kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatli bo'lish uchun mutaxassis o'z ishini tashqaridan ko'ra bilishi, kamchiliklarini o'zi sezishi va ularni tuzatish yo'llarini mustaqil topishi kerak. Bu ko'nikma amaliyot davomida maqsadli tarzda shakllantiriladi.

Amaliyot samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar

Amaliyotning kasbiy kompetensiyani oshirishdagi samaradorligi bir qator omillarga bog'liq.

- amaliyot joyi va muhiti muhim ahamiyat kasb etadi. Talabaga ilg'or tajriba to'planib, yuqori kasbiy madaniyat shakllangan muassasalarda amaliyot o'tash imkoni yaratilishi kerak.

- amaliyot rahbarining roli beqiyosdir. Tajribali va mas'uliyatli rahbar talabani to'g'ri yo'naltiradi, uning kasbiy o'sishiga ko'maklashadi va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish jarayonini nazorat qiladi.

- amaliyotning muddati va hajmi ham hal qiluvchi omil hisoblanadi. Qisqa muddatli amaliyot talabaga faqat umumiy tasavvur bersa, uzoq muddatli amaliyot kasbiy muhitga chuqur singib ketish va haqiqiy malaka hosil qilish imkonini yaratadi.

- amaliyot davomida nazariy ta'lim bilan muvofiqlashtirilgan bo'lishi lozim. Ya'ni, o'quv yurtida o'tilgan mavzular amaliyotda darhol tatbiq etilishi kerak.

- talabaning o'zining amaliyotga munosabati va ichki motivatsiyasi ham katta ahamiyatga ega. Amaliyotni majburiy bir qolipdagi topshiriq sifatida emas, balki kasbiy o'sish uchun qimmatli imkoniyat sifatida qabul qilgan talaba undan ko'proq naf ko'radi. Shuning uchun ta'lim muassasalari talabalarning amaliyotga bo'lgan ichki qiziqishini oshirish yo'llarini izlashi zarur.

XULOSA

Ta'lim jarayonida amaliyotning kasbiy kompetensiyani shakllantirishdagi o'rni fundamental ahamiyatga ega. Zero, faqat nazariy bilimlar bilan cheklanish yuqori malakali mutaxassis tayyorlash imkonini bermaydi. Kasbiy kompetensiya — bu bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarning organik sintezi bo'lib, u bevosita amaliy faoliyat va real professional tajriba jarayonida shakllanadi hamda takomillashadi.

Maqolada quyidagi xulosalarga kelinadi: nazariya va amaliyotning uyg'unlashuvi kasbiy tayyorgarlikning samarali tizimini yaratishda asosiy shart hisoblanadi; amaliyotning shakllari va tashkil etish tartibi ta'limning maqsad va yo'nalishiga muvofiq bo'lishi lozim; amaliyot rahbarining mahorati, amaliyot muhitining sifati va talabaning ichki motivatsiyasi bu jarayonning samaradorligini belgilovchi muhim omillar jumlasiga kiradi; kompetensiyaga asoslangan ta'lim yondashuvi amaliyot ulushini oshirish orqali yanada samarali amalga oshiriladi.

O'zbekistonda ta'lim tizimini yangilash va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash borasidagi sa'y-harakatlar davom etib borishi bilan amaliyotga asoslangan ta'lim tashkil etish masalasi yanada dolzarb bo'lib boraveradi. Nazariy bilim va amaliy tajribaning bir-birini to'ldirib borishi — bu zamonaviy mutaxassisni tayyorlashning oltin qoidasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Muslimov N.A., Usmonboev M.U. Kasbiy ta'limda pedagogik mahorat. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. — 320-b.
2. Yuzlikayev F.R. Oliy ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuv. — Toshkent: O'zbekiston, 2018. — 215-b.
3. Dewey J. Experience and Education. — New York: Macmillan, 1938. — P. 86-112.
4. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. — New Jersey: Prentice Hall, 1984. — P. 20-38.
5. Dieter Metten. Berufliche Kompetenzentwicklung. — Berlin: Bundesinstitut für Berufsbildung, 2006. — S. 44-67.
6. Zimnyaya I.A. Klyucheviye kompetentsii kak rezultativno-tselevaya osnova kompetentnostnogo podkhoda v obrazovanii. — Moskva: Issledovatel'skiy tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, 2004. — S. 12-29.
7. Raven J. Competence in Modern Society: Its Identification, Development and Release. — London: H.K. Lewis, 1984. — P. 55-78.
8. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. — Toshkent: O'qituvchi, 2011. — 192-b.
9. Baydenko V.I. Kompetentsii v professionalnom obrazovanii. — Moskva: Issledovatel'skiy tsentr, 2005. — S. 3-13.